

MUHARRİRLİKTEN KÖŞE YAZARLIĞINA İKİ YAZAR: CENAB ŞAHABEDDİN-ÇETİN ALTAN FROM AUTHOR TO COLUMNIST TWO AUTHOR: CENAB ŞAHABEDDİN-ÇETİN ALTAN

Şaziye DİNÇER BAHADIR*

Öz

Muharrir köşe yazarı denilebilir mi? Bu soruya hem evet hem de hayır diye cevap verebiliriz. Muharrir de köşe yazarı da bir gazetede düzenli biçimde yazı yazarak okurlarına ulaşırlar, öyleyse sorumuzun yanıtı evettir. Fakat bu ikisi farklı zamanların, farklı toplumsal iklimlerin insanlarıdır. Söz gelimi muharrir rüştiyede muallimin tedrisinden geçmiştir. Köşe yazarının ise ortaokulda öğretmeni olmuştur. Geçip giden hayat içinde meydana gelen bu farklılıklar muharrir ile köşe yazarını birbirinden ayırmıştır.

Bu çalışmada bir eski zaman muharriri Cenab Şahabettin'in "Evrak-ı Eyyam"ı ile zamanımızdan bir köşe yazarı Çetin Altan'ın "Kopuk Kopuk"u karşılaştırılacaktır. Her iki kitap da yazarlarının gazete yazılarından derlenmiştir. Her iki yazar da kendi bakış açısına göre buldukları zamana ait izlenimlerini aktarmıştır. Aralarında yarım asır yaş farkı bulunan iki gazetecinin yazılarına, mevzularına, kullandıkları dile, anlatım biçimlerine yakından bakmak değişen hayatımıza dilin ve edebiyatın penceresinden yaklaşmamızı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Muharrirlik, Köşe Yazarlığı, Evrak-ı Eyyam, Kopuk Kopuk.

Abstract

Can we call an author columnist? The answer can be both yes and no for this question. Both the author and columnist write in a newspaper periodically to reach their readers, so the answer is yes. However, these two persons belong to different times and different social climates. For example, the author receives training from a teacher in *rüştiye* (Ottoman junior high school), whereas the columnist has a teacher in the secondary school. Such contrasts in life that comes and goes make a difference between the author and columnist.

This study attempts to compare "Evrak-ı Eyyam" by Cenab Şahabettin, an author of the old times, and "Kopuk Kopuk" by Çetin Altan, a modern day columnist. Both books are compiled from the newspaper articles of the writers. Both writers communicate their impressions of the time they lived in from their own points of view. Studying the columns, themes, language and style of two journalists who have an age gap of half a century will allow us to approach our changed life from the perspective of language and literature.

Keywords: Journalism, authorship, columnist, Evrak-ı Eyyam, Kopuk Kopuk.

1. Giriş

Muharrir, durmadan yazan, çalاکalem yazan, yaz kış demeyip bir konuyu yazı ile ortaya koyan kişidir. Kalem onun parmağı gibi bir uzvu olup çıkmıştır (Rasim, 1969, 1-2). Fakat muharrir bu tahrir vazifesini yalnızca haber vermek için değil bir şeyler öğretmek için de yapar. Onun bu öğretmenlik yönünü köşe yazarı da devralmıştır. Köşe yazarı günlük olayları kendi kişisel görüş ve düşünce süzgecinden geçirip kendine özgü bir dille okura ulaştırır. Ancak devir de okuyucu da farklıdır, muharrir biz okurlara bir öğretmen edasıyla birçok şeyi öğretmeye çalışırken, köşe yazarı bize arkadaşımız gibi bilgi verip kendi düşüncesini benimsetmeye çalışmaktadır.

Buradaki mesele yalnızca kelime tercihi değildir, yani muharririn "kari"sinin, köşe yazarında "okur"a dönüşmesinden daha öte bir şey vardır. Toplumsal hayatın zaman içerisinde farklılaşması, bir zamanların farklı beğenilerine sahip, farklı bir eğitimi, farklı bir hayatı olan karısının yerini okura bırakmasına neden olmuştur. Tabi, hayat içinde eski ile yeni hep bir alış veriş içinde bulunmuş yani mutluluğun hayatımıza girmesi saadeti büsbütün yok etmemiştir. Öyleyse kari ile okurun, muharrir ile köşe yazarının alış verişinin devam ettiğini söylersek yanlış olmayız.

Toplumsal hayatımızda yaşanmış olan değişim, basın hayatımızı da yakından etkilemiştir. Yalman Türkiye'de gazetelerin ortaya çıkış tarihini 19. yüzyılın ikinci çeyreği olarak göstermiştir. Gazetecilik öncesi dönemi değerlendirirken Türkiye'deki toplumsal yaşamın insanlar arasında temasa imkân taşıdığını, camilerin, dergâhların, kervansarayların ve çarşı pazarların insanların sürekli iletişim hâlinde olmalarını sağladığını belirtmiştir. Aynı zamanda Türklerin misafirperver olmasının da her sınıftan insanın birbiriyle içli dışlı olmasına imkân verdiğini söylemiştir (Yalman, 2018, 7). Bu iletişim olanaklarının dışında bilindiği gibi Osmanlı döneminde haber ve havadisleri yaymak için tellallar kullanılmıştır. Din görevlileri de vaaz yöntemiyle bir takım bilgileri halka duyurmakla görevlendirilmiştir. 1728'de matbaanın kurulmasıyla iletişimin yönü değişmiş bir çok kitap basımı gerçekleştirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kırşehir, saziyedincer35@gmail.com

II. Mahmud döneminde her ne kadar imparatorluk bir dağılma süreci içindeyse de padişahın emriyle gazete çıkartılmıştır. Bu dönemde Sultan Mahmud, gazeteyle birebir ilgilenmiş, gazetenin hem politikası hem de üslubu üzerinde titizlikle durmuştur. Bütün devlet memurlarına, toplumun ileri gelenlerine, yabancı elçilere gazetenin dağıtılması emrini vermiştir. Tanzimat'ın devlet eliyle yapılan bu önemli atılımının ardından gazetecilik kısa bir süre içinde gelişmiştir. Ceride-i Havadis, bundan sonra ilk gayri resmî gazete Tercüman-i Ahval sonrasında Tasvir-i Efkâr gibi yeni yayınlar doğmuştur (Yalman, 2018, 19-25). Genç Osmanlılar basın gibi etkili bir siyasi araçtan iyi biçimde yararlanmış, fikirlerini bu yolla iletebilmiş, hatta yurt dışında da yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ardından Abdülhamid döneminin baskısı gelmiştir. Bu dönemde siyasetten söz etmek can yakar olmuş, tehlikeli herhangi bir kelime, bir ima yahut şiir hemen sansürün gözüne takılarak yazarını sıkıntıya sokmuştur. İstibdat döneminin ardından da II. Meşrutiyet'in yarattığı o "frensiz" özgürlük atmosferi gelmiş, bu atmosfer içinde her gün yeni bir gazete ortaya çıkmıştır. Tanpınar, modern Türk edebiyatının bir medeniyet kriziyle doğduğunu söyler (Tanpınar, 2005, 104). Bunu biraz değiştirip modern Türk basınının da bir krizin sonucu doğduğunu söyleyebiliriz. Yalman'ın aşağıdaki sözleri bunu iyi biçimde özetletmektedir:

Mücadele edilmesi gereken böyle koşullar olmasıydı, Türkiye'de 1871-1876 yılları arasında edebiyatın ve basının bu kadar hızlı gelişmesi beklenemezdi zira ülkenin yeniden yapılanması konusunda bir fikir birliği yoktu. Bu insanları ancak güçlü bir baskı bir arada tutabilir ve karşılıklı rekabete girmekten alıkoyabilirdi (Yalman, 2018, 31).

Bu olağanüstü hareketlilik hayatın her alanında olduğu gibi matbuatta da kendine özgü koşullar, son derece renkli simalar yaratmıştır. Yalnızca Ahmed Mithat Efendi bile başlı başına bu koşulların yarattığı nev-i şahsına münhasır bir örnektir. Kendisi Schopenhauer felsefesinden de bahsetmiş, müsteşrikler kongresindeki izlenimlerini (cevelanlarını) de yazmıştır. Kendi kitaplarını basmak için matbaa da kurmuş, Avrupa'dan yumurta getirip modern çiftlik oluşturmaya da çalışmıştır.

Bu renkli matbuat hayatından bir kesiti capcanlı biçimde gözümüzün önüne seren Ahmet Rasim, hatıralarına "Muharrir, Şair, Edib" ismini vermiştir. Bu, oldukça anlamlı bir tercihtir çünkü muharrir yani bugün köşe yazarı dediğimiz kişi aslında edebiyatçı ya da şairdir. Cenab Şahabeddin, bu bağlamda değerlendirildiğinde kendisini hem şiir hem de nesir alanında geliştirmiştir. Çetin Altan da köşe yazarı olmanın yanında roman, tiyatro oyunu ve inceleme yazıları yazmıştır. Her iki yazar da hayatını idame ettirebilmek adına, matbuat âleminin bu alanına dahil olmuşlardır. Yani her ikisi de hem şair, hem edip hem de muharrirdirler.

Tabi Cenab Şahabeddin'in matbuatı, Çetin Altan'a geldiğinde basın olmuş, sonra medya adını alıp mecrasını daha da genişletmiştir. İşte bunun nasıl bir değişim olduğunu sadece Evrak-ı Eyyam ve Kopuk Kopuk'taki yazıların uzunluk ve kısalığına bakarak bile anlayabiliriz. Cenab Şahabeddin'in Evrak-ı Eyyam'daki "Muhbirler" isimli yazısından o dönem gazetelerinde haberciliğin pek de gelişmemiş olduğunu öğrenebiliriz. O, söz konusu yazısında dönemin Avrupa gazetelerinde muhabirliğin bizim gazetelerimize göre daha gelişmiş olduğunu yazar. Çünkü orada gazetenin amacı haber iletme, bizim gazeteciliğimiz henüz yeni olduğundan sayfaları muhabirlerden ziyade muharrirler doldurur. İleride muhabirler muharrirler kadar önemli olacaklardır. (Şahabeddin, 1998, 53-56). Dolayısıyla Evrak-ı Eyyam'daki yazılar hem uzun, hem de epey ağır konulardan bahseden, sanki o gün okunup atılsın diye değil de yeniden yeniden okunsun diye sanatkârane bir üslupla kaleme alınmıştır. Cenab Şahabeddin'in öngörüsü doğruluğa ulaşmış, Çetin Altan'ın zamanında gazetenin habercilik vasfı ön plana çıkmıştır. Yazılar kısalmış, içerikleri biraz daha hafiflemiştir. Söz gelimi pazar günleri ciddi bir konudan söz edilmez vs. çünkü okur gazeteyi alıp haberlere bakmakta sonra kolayca okuyabileceği yazılara geçmektedir. Bu nedenle köşe yazarının yazısı kısa ve anlaşılır olmak zorundadır, bu durum sanatkârlığı geri plana itmiştir. Çetin Altan herhangi bir gazete yazısında gündelik dilde kullanılandan fazla kelime kullanmanın yazarın anlaşılabilirlikla suçlanmasına neden olduğundan pek sık şikayet etmiştir. Hâl böyle olunca sanatkârlık pek mümkün olmamaktadır, o nedenle: "Mesleğimin büyük bir bölümü yurt bilgisi derslerine benzer didaktik yazılar yazmakla geçti" diyerek hayıflanmıştır (Kılıçbay, 1994, 385).

Edebiyat tarihimize bakıldığında Cenab Şahabeddin daha çok şairlik yönüyle tanınan bir kişidir. Oysa ki şairliği kadar muharrirliği de önemlidir hatta çok kuvvetli bir nesir yazarı olduğu Yahya Kemal tarafından da dile getirilmiştir (Kemal, 1997, 185). Benzer bir durum Altan için de geçerlidir. Çetin Altan denildiğinde akla gazeteci olduğu gelir hep. Oysa romanlar yazmış, polisiye hikâyeler kaleme almış, piyesleri tiyatrolarda gösterilmiş bir yazardır. Fakat neredeyse kesinleşmiş yargılar haline gelen bakış açıları bunları görmemizi, yazar ve eseri ile doğrudan temasımızı engellerler. Özgül, edebiyat tarihimizle ilgili yapılan çalışmalar hakkında şu tespitte bulunmuştur.

Muhtemeldir ki edebiyat tarihçilerinin ekseriyeti de yüz yıl önce yazılmış bir eseri hakkında yüz yıl önce verilmiş hükümleri dikkate almadan, ilk defa okuyormuş gibi- bâkir bir dikkatle değerlendiremiyorlar. Dahası, bazı eserler hakkında beliren tespitler öylesine kemikleşmiş ki eseri yeni baştan okuyarak, tashihe ihtiyaç duymadan yine onları tekrarlıyorlar. Böylece kaçınılmaz soru kendiliğinden dilimin ucuna geliyor: Eğer, daha önceki edebiyat tarihlerinde mevcut olan eserlere yenilerini eklemeyip eskilerini eksiltmeyecekse verilmiş hükümleri tekrarlayacak ve farklı bir bakış, farklı bir değerlendirme getirmeyecekse yeni yeni edebiyat tarihleri yazmaya niçin ihtiyaç duyulsun ki?.. (Özgül, 2018, 33).

Çalışmamızda köşe yazılarından oluşan Cenab Şahabeddin'in "Evrâk Eyyâm"ı ve Çetin Altan'ın "Kopuk Kopuk"u bu bağlamda irdelenecektir. Elbette ki farklı dönemlerde, farklı his ve duygularla yazmış iki insandan bahsediyoruz. Onların farklı konularını, farklı duyuş ve düşüncelerini bu yazılardan müşahede edebiliriz. Ancak eserleri ile temas edince görünüşteki bütün farklılığa rağmen bu iki muharriri birleştiren özellikler de bulabiliriz. Her ikisi yazılarını o gün okunulup tüketilecek metinler gibi kaleme almamışlar, sanatçılıklarını gündelik metinlerde bile sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu yazılar yalnız o gün için, alelade kaleme alınmış metinler olsalardı bugün biz yeniden okuduğumuzda edebi bir tat bulamazdık. İkinci bir nokta mizaha olan düşkünlükleri: Cenab Şahabeddin'in pek ustaca, nükteli kaleme aldığı yazılar, Çetin Altan'ın ironiyi neredeyse bir üslup hâline getirişi metinlerin hep yeni kalmasını sağlamıştır. Çalışmamız bu ortaklıkları ve farklılıkları neredeyse unutulmuş diyebileceğimiz iki eser üzerinden inceleme esası üzerine kuruludur.

1.2. Cenab Şahabeddin-Çetin Altan

Cenab Şahabeddin 1871 yılında doğmuş, Askeri Tıbbiye'den doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Cilt hastalıkları üzerine Fransa'da dört yıl ihtisas görmüş, I. Dünya Savaşı başladığı sırada da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Bundan sonra Darülfünun'da önce Fransızca tercüme müderrisliğine, ardından 1919'da da Osmanlı edebiyat tarihi müderrisliğine getirilmiştir. Darülfünun öğrencileri Yunanlıları destekleyen sözler söylediğini Milli Mücadele'yi küçümsediğini belirterek aleyhine gösteriler düzenlemişlerdir. 1922'de Ali Kemal, Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş ve Barsamyan Efendi ile birlikte Darülfünun'daki işinden istifa etmek zorunda kaldı. Bundan sonra bir çeşit inzivaya çekilmiş 1934'te beyin kanamasından ölmüştür (Tarakçı, İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070244.pdf>).

Çetin Altan 1927'de İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Lisesi ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Fakat mesleğini yapmamış, henüz üniversite öğrencisiyken 1947'de başladığı gazeteciliği meslek edinmiştir. 1965 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilip mecliste Türkiye İşçi Partisi'ni temsil etmiştir. 1971-1973 yılları arasında bir yazısından dolayı iki yıl hapis yatmış. Ölünceye kadar köşe yazılarına devam etmiştir. 2015 yılında tedavi gördüğü hastanede ölmüştür (Tan, http://www.tdk.gov.tr/images/ocak2016/20160128z_%20yitirdiklerimiz%20Nail%20TAN_OCAK_2015.pdf).

Bu ansiklopedik bilgilere daha yakından bakmak aralarında elli altı yaş fark bulunan her iki muharririn hayatında kimi benzerlikler olduğunu saptamamıza yetecektir. Birisi doktor, birisi hukukçu olsun diye yetiştirilmiştir velakin her ikisi de gönlünü daha erken yaşta edebiyata kaptırmıştır. Cenab Şahabeddin ilk şiir kitabını 1886'da henüz on yedi yaşında bir tıbbiye öğrencisiyken çıkarmıştır <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070244.pdf>. Çetin Altan da şiir ve düzyazılarından liseyi bitirdiği sene babaannesinin "Cenaze paramdan veriyorum." diye verdiği parayla henüz on dokuz yaşındayken birazı nesir, birazı şiir bir kitap çıkarmıştır. (Altan, 1970, 373). Edebiyat her ikisinin de hayatında aslında bir tür ikincil iş olarak var olmuştur. Cenab belli bir zamana kadar doktor, ondan sonra müderris, en sonunda da emeklidir. Altan evet hayatını yazarak kazanmış ama bu arzu ettiği bir yazma serüveni değildir: Şöyle ifade eder bunu: "Roman, hikâye, tiyatro türü yerine toplumu doğrudan doğruya etkilemeye dönük gazete yazarlığına ağırlık verdim yıllarca. Bunun ise yazarlık sayılmayacağı yargısı bir zülfikâr gibi duruyor, yüzünü, gözünü, saçlarını, vücudunu seçemediğim gölgelerin elinde." (Altan, 1970, 370.). Yine bir başka kahırlanma: "Ben ki gerçekten yazar olmayı ne kadar isterdim. Onu da olamadan Köprü bitti gibi bana." (Altan, 1970, 387). Kısacası edebi anlamda değeri olan metinler yazmak sanatı her ikisi için de maişet kaygısından arta kalan zamanlarda sürdürülen bir ek iş olmuştur. Toplumsal hayatımızın neredeyse ayrılmaz bir parçası olan siyasetin; kişinin, yazdıklarının, sanatının, hayatının önüne geçmesi her ikisi için de kaçınılmaz olmuştur. Her ikisi de görüşlerinden siyasi mülahazalarından ötürü bir tür "siyasi lince" uğramıştır. Yunun ordusu Bursa'ya girince Venizelos'un teğmen olan oğlu Osman Gazi'nin sandukasına kılıç dayayıp fotoğraf çektiği, bu fotoğraf Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlanınca öğrenciler üzüntüye kapılmışlar, o gün dersi olan hocaları Cenab Şahabeddin'den ders yapmamasını istemişlerdir. Bunun üzerine Cenab'ın üzülmenin sevinin, Yunanlılar bizim menfaatimize çalışıyorlar memleketi asilerden temizliyorlar dediği ileri sürülüyordu (Ayvazoğlu, 2016, 56). Fakat tabii bunun öncesi de vardı, Cenab'ın daha önce yazdığı Türkçülük

karşıtı fikirleri pek hoş karşılanmamıştır. Çetin Altan milletvekili iken bir linç girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. 1968 yılında dönemin bakanlarından Faruk Sükan parlamento kürsüsünde konuşurken Altan'a: "Sen Nazım' büyük şair demedin mi?" diye sataşınca Altan: "Evet şimdi de söylüyorum, Nazım Hikmet büyük şairdir demiş." bunun üzerine Adalet Partili milletvekilleri tarafından saldırıya uğramış, ağır yaralanmıştır (Çalışlar, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislal/cetin-altani-mecliste-dovduklarinde-1457606>). Aslında husumet daha öncesine Çetin Altan'ın sosyalist fikirlerinin beğenilmemesine dayanmaktadır.

Her ikisi de hayatlarının belirli dönemlerinde fikirlerini değiştirmekten bunu dile getirmekten çekinmemişlerdir. Cenab başlangıçta aleyhinde yazdığı milli mücadelenin sonraları yanında yazılar kaleme almıştır (Ayvazoğlu, 2016, 63). Altan'ın altmışlardaki sosyalist söylemi zaman içinde evrilmiş, AB taraftarı, Özal ile paralel düşündüklerini belirten yazılar kaleme almıştır. Bunlar Altan'ın dönemlikle suçlanmasına, önceki yazı ve tutumlarının gündeme getirilerek eleştirilmesine sebep olmuştur. Örneğin Soner Yalçın dönemlik için "...ayartılmadı.Teşneydi." dediği yazısı oldukça ağır ithamlar içermektedir (Yalçın, <https://www.sozcu.com.tr/2015/yazarlar/soner-yalcin/cetin-altan-969999/>). Fakat Çetin Altan'ın değişmesine farklı değer yükleyenler de vardı. Aslında Enis Batur'un Çetin Altan için sarf ettiği aşağıdaki sözler hem Cenab'ın hem de Altan'ın değişmesini iyi biçimde açıklar:

"Yılan nasıl soyunur, öyle soyunup yepyeni çıkagelmişti. Değişmeyi, dönüşmeyi, başkalaşmayı bireyine bir hak olarak tanımak istemeyen toplumumuzda buna kalkışmak, kabul görmüş bir imgenin rantını yemek varken tehlikeli sulara dalmak köktenci bir davranıştı-hele bir de, olumsuz dönüşleriyle baş döndüren onca omurgasız yüzünden değişmek fiili neredeyse kendiliğinden bir olumsuzluk yüklenmişken." (Batur, <http://t24.com.tr/k24/yazi/cetin-altan,420>).

Cenab'ın bu değişimine üstü örtük biraz da ima yollu atıfta bulunan Mustafa Nihat'ın (Özön) söylediklerinde hafif de olsa bir dudak büküş seziliyordu: "1908 inkılâbından sonra nazmı terketmiş gibidir. Son yazdıklarında, hayatın cereyanından haberi olduğunu, o cereyanın aksine gitmenin beyhude olacağını gösteren satırlar vardır." (Mustafa Nihat, 1934, 105).

Cenab'ın da, Altan'ın da oyun yazarlıkları vardır lakin bu yönleri çok az öne çıkarılır. Birisi Servet-i Fünun şairi, öbürü ise köşe yazarıdır. Fakat şairliği konusunda da edebiyat tarihleri benzer görüşleri dile getirir, onu iyi bir şair olarak anan pek azdır. Tanpınar'ın Cenab Şahabeddin ile ilgili şu keskin sözleri bu genel kabulü göstermesi bakımından ilginçtir: "Cenab Şahabeddin'den ilk önce bahsetmeme sebep, onun da bu yirmi beş sene içinde bulunmasıdır. Fakat üstünde duracak değilim. Kendisi vardır, fakat mısraları yoktur." (Tanpınar, 2005, 403). Belki bu yargının kaynağı biraz da Yahya Kemal'in Cenab'ı bir şütün (gündelik hadiseler yazarı) üstadı kabul etmesi, Cenab'ın Paris'ten İstanbul'a dönünce şark için şiir devrinin kapandığını sezdiğini ve kendisine yeni bir tür olarak şüünü seçtiğini belirtmesi yatmaktadır (Kemal, 1997, 182). Fakat nedense tiyatro yazarlığı hiç ortada yoktur. Oysa Cenab Şahabeddin'in 1913 yılında sahnelenen Yalan adlı bir oyunu, yine 1920'de Dârülbedâyî'de gösterilen, Hüseyin Cahid'in kardeşi doktor Hüseyin Suad ile birlikte yazdığı bir oyunu mevcuttur (Uçman, 2006, XIX). Çetin Altan'ın ise kitap hâlinde yayınlanan Çemberler (1964), Mor Defter, Suçlular (1965), Dilekçe, Tahtirevalli (1966); kitap hâlinde yayınlanmayan Beybaba (1960), Yedince Köpek (1964), Komisyon (1969), Isıkçı (1977), Telefon Kimin İçin Çalıyor (1991) isimli oyunları vardır (Tan, http://www.tdk.gov.tr/images/ocak2016/20160128z_%20yitirdiklerimiz%20Nail%20TAN_OCAK_2015.pdf). Oyunlar sahnelenmiştir.

Her iki yazar da aynı zamanda usta birer mizahçılardır. Çetin Altan'ın "Kopuk Kopuk"unda mizahın sızmadığı az sayıda yazı vardır. İnsanı hem güldüren hem iğneleyen mizahi yazılar "Evrâk-ı Eyyâm"da da mevcuttur. Aslında mizah onların hayatlarının içinde gömülü önemli bir renktir. Halit Ziya'nın Cenab için söylediği şu sözlere kulak verelim: "Cenab Şehabettin? Onun kızdığına, en ağır takılmalara bile köpürdüğüne rastlamadım. O zamanın Cenab'ı gözlerimin önünde... Her şeyi gülünecek yönünden alan felsefesiyle, başkalarının pek ciddi sayacakları tartışmaların içinden, gençliğinin bitmez tükenmez en ve kıvrak kahkahalarından birini salıvererek çıkan haliyle, kendisince yürünüp alınmasına karar verilmiş bir yolun önüne bir taş atılırsa -bunu beklilyormuşçasına- bir omuz silkintisiyle onun üstünden atlayarak, öteye geçen kesin kararlılığıyla, şu dakikada (da onu) görüyor gibiyim. Son zamanlarına kadar hep böyle kaldı." (Uşaklıgil, 1987, 477). Altan için Mehmet Ali Kılıçbay'ın kullandığı aşağıdaki sözler, gülümseyip, gülümsemede Altan'ın da Cenab'da aşağı kalmadığını göstermesi bakımında önemlidir: "Bir Orta Çağ Fransız yazarı için söylenen sözü ona uyarladığımda yanlış bir şey yaptığımı sanmıyorum. Üstat "Türkçeyi avuçlarının içine almış'tır. Benzetmeleri, kinayeleri, imâları sevmesi, zıtlıklarla 'dalga geçmesi' samimi bir şekilde halktan yana olma tavrıyla birleşmektedir. Ben onda hemen hiçbir zaman, yukarıdan bakan 'nutukçu' aydın tavrını görmedim ve bu işi dilden, belâgatten vazgeçmeden nasıl becerdiğini de anlamakta zorluk çekiyorum." (Kılıçbay, 1994, 377).

Cenab da, Altan da daha yakından bakıldığında hayatlarının bir yerinde fikirlerini değiştirerek bunları cesaretle dile getirmesini bilmişlerdir. Hem de değişimin bir türk “dönemlik” kabul edildiği, değişimin acımasızca eleştirildiği bir yazın hayatı içinde yapmışlardır bunu. Fakat yine şaşkıncı olan şudur ki aslında her ikisi de başlangıçtaki davalarına sadık kalmışlardır. Onların davası kabaca daha iyi bir dünyada, daha iyi bir yaşam sürmektir. Cenab’a göre bunun için millet olarak elimizdeki kılıcı bırakıp felsefeyle, bilimle meşgul olmalıydık. Zira kahramanlık cehalet ve aptallığa itaat etmek değil, zamanı geldiğinde hayır demesini bilmektir. Bu yapılmadığından aciz kalıyor, dağılmaktan kurtulamıyorduk (Ayvazoğlu, 2016, 62). Çetin Altan’da ilk yazılarından beri Batılılaşmanın yollarını arayıp durmuştur. Bütün bir yazın hayatı batılılaşma kavgasının bir parçasıdır. (Kılıçbay, 1994, 375). Her ikisi de batılılaşmaya götüreceği yolun değiştiğini düşündüklerinde fikirlerini yenilemekte sakınca görmemiştir. Tabii bu onların hurpalanmasına neden olmuştur. Sonuç itibarıyla her ikisi belki pek az anlaşılabilir, umduklarını bulamadan dünyadan ayrılmışlardır. Mesela Cenab için İsmail Habip şöyle söyler: “*Garp te tahsil etmesi; tetebbü ve mütealeadan mütemadiyen vazgeçmemesi sayesinde de gençliğe muhtelif mevzular üzerinde kıymetli malûmat verdi. Bütün bunlara rağmen onun ‘san’at’ı lâyemutluğa ermiş midir?...O san’atin bir defa elbisesi eskimiştir.*” (İsmail Habip, 1931, 171). Elbise eski olduğuna göre yenilenmesi gerekecektir. Elbette kendisinden olumlu biçimde olumlu söz edenler de vardır (Haşim, 1999, 43-Bolayır, 1991, 428). Fakat genellikle kendisine bakışı İsmail Habip’in sözlerindeki gibidir. Kendi kullandığı dilin yavaş yavaş hurdaya çıkması ve yaşadıklarının etkisi Cenab’ı lügat çalışmasına yöneltmiştir. Hekim olmasına ve bir hekimin çok çalışmanın tavsiyesine rağmen çalışmaya devam etmiştir. Tansiyonu yükselmiş çağrılan hekimin müdahalesine rağmen dokuz defa “Ah” dedikten sonra hayata gözlerini kapamıştır (Ayvazoğlu, 2016, 233).

Altan ise “*Artık anlaşılıyor ki ülkeme demokrasinin geldiğini göremeden ayrılacağım bu dünyadan. Torunlarımıza bırakmayı hayal ettiğimiz ülke bu değildi. Gene de bir hayal kırıklığı yaşamıyorum. Menzil-i maksuda ulaşılmasa da çok yol katettik.*” diyordu. (Altan, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/306065/Cetin_Altan_Hayal_ettigin_ulke_bu_degildi.html).

Elbette yukarıda bu iki insanın hayatında pek çok farklılıklar da vardır. Zira ilk akla geleni söyleyiverelim: Cenab oldukça süslü bir dille, sözlüklerde unutulmuş kelimelerden yeni tamlamalar kurarak yazmış, Altan ise alabildiğine anlaşılır ve basit bir dili tercih etmiştir. Fakat şu da bir gerçektir ki hayatta farklılıklar, benzerlikten daha kolay göze çarpar. Genellikle de o farklılıklar bazı isimleri zihnimizde bile yan yana düşünmemize engel olur. Fakat bunun ötesine geçildiğinde şaşırma olanaklıdır ve her iki yazarın hayatı için de Tanpınar şu sözü gönü rahatlığıyla söylenebilir: “*Türkiye evlâtlarına kendisinden başka bir şeyle meşgul olmak imkânını vermiyor.*” (Enginün ve Kerman, 2008, 267).

1.3. Evrâk-ı Eyyâm-Kopuk Kopuk

Başlangıçta bir kitap olarak tasarlanmamış metinlerin bir araya gelişiyle oluşmuş her iki kitaptaki yazılar hâlâ canlılığını korumaktadır. Yalnız o gün okunsun diye kaleme alınan bir yazının yazıldıktan kırk yıl yahut yüz yıl sonra da okunuyor oluşunun altında elbette edebi bir tadı barındırıyor olması yatmaktadır. Bu anlamda Cenab’ın gazetecilik ile ilgili şu sözleri, her iki yazarın da yazılarında bu canlılığın nasıl yakaladıklarını anlamamız bakımından kayda değerdir: “*Umur-ı siyâsiyyeye karşı bir nevi zabıta vazifesi ifa etmekten kalemlerimizin biraz yorulmuş ve daha ziyade bıkmış olduğu kârî’in-i zekiyye hissetmişlerdir. Evrâk-ı havâdis için tengnâ-yı siyâset haricinde daha vâsi daha müferrih cevelângâhlar yok mudur? Sokak, tiyatro, kiraathane, salon, etrafımızdaki hayât-ı hâriciyyenin her tecelligâhuna biraz göz gezdirmeli değil mi? İçinde kuru, kısır bir tantana-i elfazdan başka bir şey çıkmayan makâlât-ı siyâsiyye ile, münhasıran onlarla memlû bir gazete bugün vazifesini bi-hakkın ifa etmiş sayılabilir mi?*” (Şahabeddin, 1998, 45). “*Günlük yazıda siyasetin o dar, sıkıcı ve kısır alanını aşmak, bunun için de dışarıdaki hayata göz gezdirmek*” her iki yazarın da sırrıdır. Tabii sık yazan biri için konu bulmak ve bundan ilgi çekici biçimde bahsetmek zannedildiği kadar kolay değildir. Fakat her iki yazar da bunun üstesinden gelmişlerdir. Gezi izleniminden, zenginlik ve kadın bahsine kadar geniş bir konu yelpazeleri vardır. Vermek istedikleri siyasi mesajı da bu yazılarının içine serpiştirirler. Mizah bu yazıların başarısının belki de en önemli sırrıdır. Her ikisi de farkında oldukları bu silahı ustacı kullanırlar:

“-Hem İsa ile, hem papazlar ile, hem kumandanla alay... Meryem’le alay, Papa’yla alay... Neye yarıyor bu kadar alay?

-Düşünmeye...” (Altan, 1970, 27).

Cenab ise alayın ve mizahın önemine dair “*Felsefe-i Mizah*” ismiyle müstakil bir yazı kaleme almıştır. Şu söyledikleri neredeyse Altan’ın söylediğiyle aynıdır: “*Evet, cerâid-i mizâha güldürmek yaraşır fakat ifsad için değil islah için güldürmek, gülerken kârî yeleğini gevşetmek değil redingotunu iliklemek ihtiyacını hissetmeli, kendini toplamalı, bir kusurunu tashih etmeli.*” (Şahabeddin, 1998, 68). Bu alaylar kaba biçimde yapılmaz, yazıları okurken kimi zaman yazarların alay ettiklerinin dahi farkına varmayız. Mesela Cenab yazısında gayet ciddi biçimde oğluna öğüt vermeyi sürdürürken siyasette şöhrete lafı getirir. Her işte şöhreti getiren

şeyin başarı olduğunu siyasette ise şöhretin başarıyı getirdiğini belirtir. Oğluna şayet siyasette şöhret bulmak istiyorsa gazetede görünmek gerektiğini bunun için de en iyi yolun Hüseyin Cahid'in diline düşmek olduğunu söyler. Zira Hüseyin Cahid'in diline düşülürse insanın namı alır yürür. (Şahabeddin, 1998, 212). Burada okur dikkatine seslenen ciddi bir alay vardır. Bunun bir benzerini Çetin Altan "Çoğunluk Dilenenlerde Olursa" isimli yazısında yapar. Yazı okunmaya başlanınca yazarın dilencilik gibi önemli bir toplumsal yaradan söz edileceği sanılır. Fakat yazıda sözü edilen dilencilik, gündelik hayatta karşılaştığımız köşe başında dilenmekten öte bir şeydir. Buradaki geçimin zorlaşması, işsizliğin artmasına paralel gelişen bir dilenciliktir. Yazının sonunda maksadın dilencilikten de öte olduğu anlaşılır: "Rica ile istemeye dilencilik demişler, zorla istemeye serkeşlik... Peki ama hiç istemeyince de hiç bir şey vermiyorlar... Bir orostopolluk varmış gibi geliyor bana bu işte." (Altan, 1970, 163). Alay, yaşamın güçlüğüünün gülme ile üstesinden gelebilme ikisinin de karakter özelliğidir. Cenab'ın şu söylediği her ikisini için de geçerlidir: "Meşrep bu ya, bendeniz musahabede pek somurtkan ciddiyeti sevmem." (Şahabeddin, 1998, 125).

Alay insanın kendi dışındaki şeylerle olduğunda daha kolaydır, iğneyi herkesin gözü önünde biraz da kedine dokundurabilmek bir özgüven işidir. Bunu çalışmak hevesinden bahsettiği bir yazısında şöyle yapar Altan: *Şurası sert olmasın, burası sivri olmasın. Solculuğu az olsun, güldürüsü bol olsun. Hani bir yazar özgürlüğü ki dostlar başına. Ne kadar çalışmak istesen, yine de insanın canı çekmiyor çalışmayı.*" (Altan, 1970, 268). Öyleyse bu satırları yazarının herhangi bir maske takmaya ihtiyaç hissetmeksizin okurunun önüne çıktığını söylenebilir. Bu, okuruyla samimi bir iletişim içinde olmayan kimsenin kalkışmak istemeyeceği bir şeydir ve Cenab da bir benzerini şöyle yapar: "Hekimlik de şâyân-ı istihkâr bir sanat değil amma iyi hekim olabilmek için hem pek çok çalışmalı, hem de hasta kokusundan, irinden, balgamdan, bütün iğrenilecek şeylerden iğrenmemeli; ve illâ hekim değil ancak bir baytar-ı beşer olursun...Benim gibi!" (Şahabeddin, 1998, 205). Tam da bu noktada özgüven meselesini biraz daha açmak, bundan örnek vermek gerekir. Çetin Altan: "Ne kadar suçlandım durdum şu Türkiye'de... Uzaktakiler suçladı, yakındakiler suçladı; yakındakiler suçladı, uzaktakiler suçladı... Eh doğrusu ben de boş durmadım, ben de tümünü birden suçladım. Suçlana suçlana, suçlaya suçlaya yaşadık bugüne dek... Bu kavga da henüz biteceğe benzemez. Eh ne yapalım, benzemezse benzemez" (Altan, 1970, 269). Cenab'ın söyledikleri de şu şekildedir: "Menâfi-i siyâsiyye icabıdır, diyerek Venüs'ün memelerini zenci kıcı şekline sokmayı her zaman bir cinâyet-i bedî'a addeceğim. Şiirde güzellikten başka gaye arayamam." (Şahabeddin, 1998, 222). Bu, onların doğru bildiklerinden vazgeçmeyeceklerinin, o güne kadar neyi nasıl söylemişlerse o günden sonra da söyleyeceklerinin göstergesidir. Zaten Cenab, oğluna edebiyat yoluna girerse eski yeni kavgasının hep olacağını hangi tarafa geçersen geçsin suçlanacağını ifade eder. Fakat oldukça etkileyici bir cümle kurar: "Kiralık fikirler kira evleri gibidir; Hem içerisinde rahat edilmez, hem de girerken ocağını süpürtmez, içerisinde dezenfekte ettirmezsen yangın veya hastalık tehlikesi çıkar...Kudretin varsa kendine göre fikirler hazırla..." (Şahabeddin, 1998, 202).

Yazarların konularının genişliğinin yanı sıra gözlem güçlerini ve edebi yeteneklerini de eklersek bir günlük ömrü var sanılan metinlerin uzun ömürlü oluşunu daha iyi açıklayabiliriz. Cenab oyunlardan ve oyuncaklardan bahsettiği yazısında oğlunun oyununun zaman içinde nasıl değiştiğinden söz eder, başlangıçta savaş oyunları oynayan oğluyla zamanla gazetecilik oyunu oynamaya başlarlar. Çocuğun büyümeye ve etrafını gözlemlemeye paralel oyunları da değişir. (Şahabeddin, 1998, 90). Altan'da bazı yazılarında çocukları kimi diyaloglarından söz eder. Bunlardan birinde oğlu Altan'a "Baban nasıl bir adamdı?" diye sorar, öğrenmek istediği şey dedesinin babasına nasıl davrandığıdır. Bu yazıda da Cenab'ınkinden olduğu gibi çocuğun babayla kurduğu özdeşim sezilir. (Altan, 1970, 307).

İlan ve reklamlar her ikisinin de dikkatli gözlemlerinden, sivri dillerinden kaçmamıştır. Cenab yabancı bir şapka firmasının ilanından söz eder. Adamın biri balkondan caddeden geçen cenaze alayını seyrederken fazla eğilip beşinci kattan düşer. Velakin adama bir şey olmaz, sebep başındaki filanca markalı şapkanın bulunuşudur.(Şahabeddin, 1998, 58). Altan, ise radyoda spiker kızdan ikide bir dinlediği piyango reklamı üzerine dayanamayıp onun evine giden Peşref Nargile'den söz açar. Nargile sürekli zenginliğin reklamını yapmasına rağmen fakir hayatı süren kıza: "Size konmayan kuş başkasına nasıl konacak?" diye sorar. (Altan, 1970, 132.)

Mizahi bir tip yaratarak söyleyeceklerini diyalog yoluyla söylemek her ikisinin de başvurduğu bir yoldur. Çetin Altan'ın tipi Peşref Nargile'dir. Biraz dikbaşlı, epey komik, etrafında olup biteni anlamaya çalışan bir tiptir. Cenab'ın, Feylesof Mazlum'u onun da bir Zâviye-i Felâsife topluluğu mevcuttur. Topluğun üyeleri Pomata Rıza Bey, Mantar Nuri, Diplomat Nâşid, Topçu Kaymakamı Sermed, Tefvik Efendi, Hasan Vâcid Bey. Bu kişiler bir tiyatro oyununda olduğu gibi meşreplerince tanıtılırlar. Mesela Pomata Rıza süslü bir züppe tipidir, Topçu Kaymakamı Sermed azametli görünme hevesinde bir askerdir vs. (Şahabeddin, 1998, 179). Bundan sonraki sayfalarda aşk ve kadın, evlilik, edebiyat gibi konular üzerindeki fikirlerini sergilerler.

Dil ile oynamak, onun ifade zenginliğinden, söyleyiş inceliklerinden, kelime hazinesinden yararlanmak ikisinin de pek sevdiği bir iştir. Mesela şu aşağıdaki satırlar Cenab'ındır: "...Haliç'te, Beşiktaş'ta karmakarışık müsâdefe, musâfaha, muâmele, mücâdele, musâlaha, münâkeha eder." (Şahabeddin, 1998, 86). Altan ise: "Agoragora yerine göre ketempereye getirmek, yerine göre mandepsiye bastırmak, yerine göre uyutmak, yerine göre altmış altıya bağlamak, yerine göre sotaya sokmak, yerine göre şişirmek, yerine göre, şapa oturtmak, yerine göre gırgıra almak, yerine göre kafeslemek, yerine göre dümenlemek, yerine göre çarşafa dolamak, yerine göre yağlamak, yerine göre kazıklamak, yerine göre ayakoyunu yapmak, yerine göre üçkağıtçılık etmek, yerine göre paçasını kapmak, yerine göre parmaklamak, yerine göre yürütmek, yerine göre işletmek, yerine göre düdükleme demektir." (Altan, 1998, 317). Peki insan ne diye dil ile oynar diye sorana cevap kabilinden şöyle der Altan: "Alfabeyle uğraşmak kuvvetinin zenginlikten çok daha büyük olduğunu fikara yazarların önünde ezilip büzülüp kendinden utanan nice servetlileri gördüğümden beri anlamışumdur. Çek imzalamak zevklidir, derler; insanın beğendiği bir yazıyı imzalamasının zevkini bilmedikleri için." (Altan, 1998, 317). Altan, dil ile oyun işini "boru" gibi ilgisiz görünebilecek bir kelimedenden hareketle yazı yazmaya kadar götürür.

Her ikisinin de yazılarında, mizahlarında yaşama sevinci belirgin biçimde fark edilir. Hatta Kopuk Kopuk'un ilk yazısı yaşama sevinci ile ilgilidir. Ancak ölüm fikri de her ikisinde kol gezer. Cenab, ölüm ile ilgili müstakil bir yazı kaleme almıştır. Görünüşte bunları ona (Manyasizade) Refik Bey'in ölümü düşündürmüştür ama yazı okunduğunda ölümle muhasebenin öncesine dayandığı sezilir. (Şahabeddin, 1998, 77). Altan ise okul anılarından söz ettiği bir yazısında ilk kez ölümle karşılaşmasına değinmiştir (Altan, 1970, 293).

İstanbul sevgisi yazarların sözlerinde, manzarayı anlatırken kapıldıkları coşkularda kendisini gösterir: "Dün aldım başımı, Erenköyü'ne gittim. Köşkler henüz kış uykusundan uyanmamışlar. Bahçelerde henüz bahçıvan eli görmemiş bir yeşillik çılgınlığı. Çimenler, kır çiçekleri, ağaçlar, mor salkımlar, öğretmeni gelmemiş okul çocuklarının içten kaynayan tabii neşesi, rahatlığı ve uzanışı içinde..." (Altan, 1970, 206). Altan bir başka yazısında, Ankara'da milletvekili olarak bulunduğu zamanlarda bir türlü bu şehre alışamadığından şikayet eder. Bu sözler, gönlünün İstanbul özleminin bir ifadesidir. İstanbul sevgisi Cenab'ın da şu tasvirinde görülür: "Şimdi Beyoğlu cihetinde pencereler gönüller gibi açılıyor, kapanıyor, sanki her biri çerçevelediği hayata göre hisleniyordu." (Şahabeddin, 1998, 87). İstanbul sevgiyle bağlı olunan bir şehir olduğu kadar alışkanlıkları, türlü hususiyetleriyle de eleştirilen bir şehirdir. Cenab yukarıdaki betimlemeyi yaptığı yazısından rütbe düşkün İstanbul paşalarını, gerektiği gibi işlemeyen bürokrasiyi, tembelliğimizi, geri kalışımızı eleştirdikten sonra Toptaşı Bimarhanesi'ni işaret ederek, oranın içerisine bakılırsa tüm Türkiye'nin görüleceğini söyler (Şahabeddin, 1998, 88). Altan da akıl hastanesinde yaptığı bir gezintiden bahsettiği yazısında: "Gerçi biz de aklını peynir ekmekle yiyenlerdeniz ama ne yaparsınız, bizim meslekte herkes yaşamak için aklını nafakasına katık yapmak zorunda diyordu." (Altan, 1978, 220).

Tabii ki ayrı devirlerin, ayrı fikirlerin adamıydılar, Cenab'a göre sosyalizm Avrupa'da olabilecek, bizde olması olanaksız bir fikirdi. (Şahabeddin, 1998, 126). Oysa Çetin Altan sosyalist fikirlerin ve sosyalimin bizde olabileceğinin bir savunucusuydu. Kadınlar söz konusu olduğunda Cenab tümüyle geleneksel düşünüyordu, kadının yeri eviydi. Oysa Altan kızını çok başka türlü yetiştirmek istemektedir. Onun öncelikle yaşamını sürdüreceği bir güce sahip olmasını, daha sonra ne istiyorsa yapmasını öğütleyecektir (Altan, 1970, 106).

Son Söz

Edebiyat tarihleri Cenab'ın dilinin oldukça eski, nesrinin ise pek kuvvetli olduğunu söyler. Bu hususta herkes söz birliği etmiştir. Çetin Altan ise bugüne dek pek çok köşe yazarı yazmış isimdir, romanları ve tiyatroları olduğundan söz edilir ama bunların üzerinde uzun boylu durulmamıştır. Her iki yazarın günlük yazılarına doğrudan temas ederek, onların duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasına gayret edilmiştir. Bu yapıldığında zihnimizde bile yan yana gelemeyecek bu iki isim arasında şaşılacak benzerlikler olduğu görülmüştür. Elbette ki benzerlikten çok fazla farklılık da vardır, ancak belirtmeye çalıştığımız gibi farklılığı görebilmek çoğu zaman daha kolaydır. Bu düşünceden hareketle görülebilen benzerlikler sayılıp dökülmüştür.

Bir kez daha görülmektedir ki yazarın yazdığıyla temasa geçmenin şaşırtıcı sonuçları olabilmektedir. İdeolojik ön yargıları kırabilip, "Dili eskidir, kimsenin kullanmadığı Arapça, Farsça sözcükler kullanmıştır." gibi kimi anlayışları geride bırakırsak edebiyat tarihlerinde belki de bahsedilmesi unutulmuş yahut görülmeyen kimi gerçeklerle karşılaşabiliriz. Aynı yazı havasını teneffüs etmiş iki yazarın ideolojileri ne olursa olsun ortak sıkıntılara sahip olacakları gibi. Öyleyse bizi daha farklı okumalar ve karşılaştırmalar da beklemektedir. Söz gelimi Tevfik Fikret ile Mehmed Akif'i yanyana okumak gibi, Peyami Safa ile Nurullah Ataç'ı birlikte değerlendirmek gibi...

KAYNAKÇA

- Altan, Çetin (1970). *Kopuk Kopuk*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Altan, Çetin. *Çetin Altan: Hayal ettiğim ülke bu değildi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/306065/Cetin_Altan_Hayal_ettigim_ulke_bu_degildi.html (Erişim Tarihi: 21.10.2018).
- Ayvazoğlu, Beşir (2016). *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Batur, Enis. Çetin Altan..., <http://t24.com.tr/k24/yazi/cetin-altan,420> (Erişim Tarihi: 02.10.2018).
- Çalışlar, Oral. Çetin Altan'ı Meclis'te dövdüklerinde, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislal/cetin-altani-mecliste-dovduklarinde-1457606> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep (2008). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Habip, İsmail (1931). *Edebî Yeniliğimiz*. İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Haşim, Ahmet (1999). *Üç Eser Bize Göre Gurebâhâne-i Lakkakan Frankfurt Seyahatnamesi*. Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kemal, Yahya (1997). *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (1994). *Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Nihat, Mustafa (1934). *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Özgül, Metin Kayahan (1991). *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özgül, Metin Kayahan, Kemâlî's-Şuarâ Yahut Öter İse İyi Düdük. *Türk Dili Dergisi*, Sayı 799, TDK, 2018, Ankara
- Rasim, Ahmed (1969). *Muharrir Bu Ya*. Haz. Hikmet Dizdaroğlu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şahabeddin, Cenab (1998). *Evrâk-ı Eyyâm*. Haz. Hasan Akay, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şahabeddin, Cenab (2006). *İstanbul'da Bir Ramazan*. Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tan, Nail. Çetin Altan. http://www.tdk.gov.tr/images/ocak2016/20160128z_%20yitirdiklerimiz%20Nail%20TAN_OCAK_2015.pdf (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarakçı, Celal Cenab Şahabeddin, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070244.pdf> (Erişim Tarihi: 22.10.2018).
- Uşaklıgil, Halid Ziya (1987). *Kırk Yıl*. Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Yalçın, Soner. Çetin Altan..., <https://www.sozcu.com.tr/2015/yazarlar/soner-yalcin/cetin-altan-969999/> (Erişim Tarihi: 15.08.2018).
- Yalman, Ahmet Emin (2018). *Modern Türkiye'nin Gelişi Sürecinde Basın 1831-1913*. Çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.